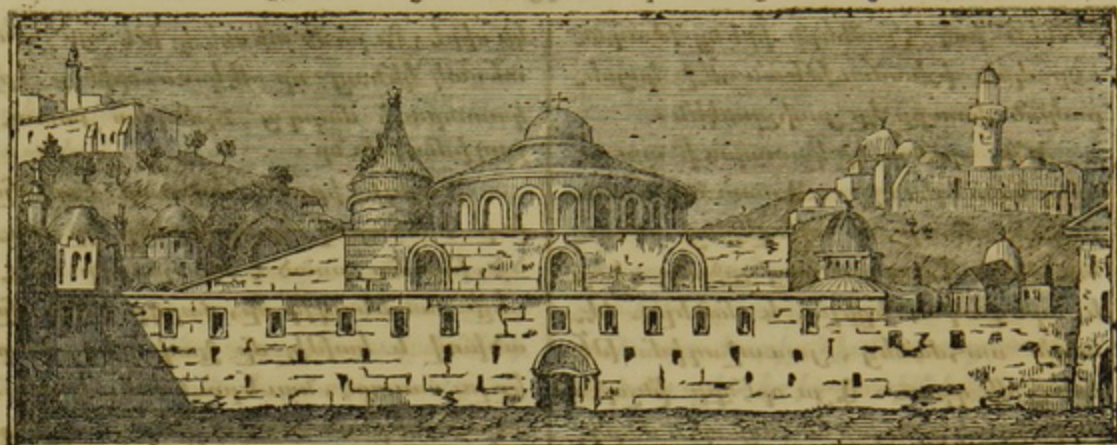

Մ Ի Փ Մ

ԵՆՆԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ
ԹԻՒ 2

Ա Մ Ս Ա Գ Ի Ր

ՓԵՏՐՊԱՐ 28
1874

ԱԶԳԱՅԻՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳՐԱԳԻՏԱԿԱՆ

ՃՇՄԱՐԻՏ ՅԱՌԱՋԱԴԻՄՈՒԹԻՒՆԸ ՈՐԻ Է

Ամենն կրթեալ ժողովուրդը եթէ ա-
մենն բարեպաշտներ չէ, չէ կարող լիա-
զաւոր — ժողովուրդ լըլալ :

Լ. ԵՄԷ — ՄԱՐԹԵՆ

Սոքն հարցի առթիւ, որ ոչ լի միայն ժողովրդեան մը, կամ մասնաւոր ազգի մը, այլ բոլանդակ մարդկու լիեան կենաց նկատմամբ ամենամեծ կարեւորութիւն ունի, կամ լաւ եւս է ասել, որ մարդկութեան կենաց եւ տկան տարրը կը կազմէ, կ'արժէ, որ մի քանի խօսք ասեմք :

Երբ հայեցումք մի ձգենք աղգաց կենաց վերայ և զայն ուսումնասիրեմք ուշի ուշով, կը տեսնեմք անընդհատ երեւել մի, կը տեսնեմք, որ մէկը կը

բարձրանայ, ուրիշ մը կը խոնարհի, մէկը իւր հանձարեղ գիւտերով գիւտութեանց արգանդը կը պատասէ, բնութեան խորին գաղտնիքներն կը պարզէ յօգուտ մարդկութեան, միւս մը իւր անձին ապահովութեան հա-մար լուսոյ և յառաջողութեան ա-լիւս և հեղեղներուն առջեւ շինական պարիսպներ կը բարձրացնէ, մէկ խօսքով աշխարհի բարբո-ւրձն ու Նսիւ-լեաններն կը առհին և կ'անկանին իրենց կայսերական պերճ գահայից բարձրա-

թեման. իսկ Կլեմենտին իրենց թագաւորական իշխանութեան մէջ կայսերական փառքը կը յափշտակեն:

Ինչ օրինօք կը կատարուի այս աւերիզհատ ելեւէջը. — Յոռուծոյ արարչագործ մատը, որ տիեզերաց անհունութեան մէջ աստեղաց ջրանը գծեց և արեգական ելելու և մոնելու կէտերն սահմանեց, յառաջագիմուծօրէնք մի գրաւ: Այս օրէնքը ինչպէս բովանդակ բնութեան, նոյնպէս մարդկութեան օրէնքն է. Այս օրինօք է, որ մէկը կը բարձրանայ, ուրիշ մը իւր հանձարեղ գիւտերով զաշխարհ կը հիացնէ և ազգաց երախտագիտութիւնը առ ինքն կը գրաւէ: Ինչպէս արագահաս հեղեղի մը ընթացքը ոչ մի բան չէ կարող խափանել, նոյնպէս յառաջագիմուծեան օրինօք եղած ընդհանուր յառաջխաղացումը, որոյ անմիտ դիմադրողը կը կորուսանէ իւր բարձրութիւնը, կը գերուի և ոտնակոխ կը մեռանի:

Սակայն պէտք է հետազօտել, թէ մարդը միայն բնութեան օրինօք կը կառավարուի, որ ընդհանուր բնութեան յառաջագիմութեան օրէնքը լինի եւ եթ օրէնք մարդոյ յառաջագիմութե. պէտք է քննել, թէ շուն՞ մարդը յատուկ օրէնք. — Մարդն ունենալով այլ եւ այլ կեանքեր, ինչպէս բուսական կեանք, անասնական, կամ նիւթական կեանք, մտաւորական և բարոյական կեանք, հպատակ է նա և այլ և այլ օրինաց: Մարդն ունենալով բուսական կեանք կը տեսնեմք, որ նոյն կենաց օրէնքին հպատակ է, վասն զի կը սնանի և կ'աճի, ունենալով անասնական կամ նիւթական կեանք, ոչ միայն կը սնանի և կ'աճի, այլ և կը զգայ եւ կը շարժի. ունենալով մտաւորական կեանք, կը խորհի և կը մտածէ և ունենալով բարոյական կամ սրտի կեանք

կը սիրէ: Ուրեմն տեսնեմք թէ այս չորս տեսակ կենաց որ մէկուն օրինօք կը կատարուի մարդոյ ճշմարիտ յառաջագիմութիւնը:

Մարդն իբրեւ մտաւոր էակ մը իւր հանձարով հրաշալիքներ կը գործէ, ինչպէս ասած է օտարազգի երեւելի մատենագիր մը, մարդը « Գիշ մը ածխով և կաթիլ մը ջրով քաղաքներ կը լուսաւորէ, նաւերուն թեւ կը տայ, մեքենաներուն մատուրներ, որք կը հիւսեն, կը դարբենեն, կը ցանեն և կը ճանապարհորդեն », այլ սակայն այս չէ մարդկութեան յառաջագիմութեան սահմանը: Մտաւոր մարդն իւր հանձարով կարող է թագաւորական եւ կայսերական մեծութեան հասնիլ, բայց այդ մեծութիւնը ճշմարիտ յառաջագիմութիւնը չ'երաշխաւորէր. թագաւորք այս մասին բան մի չեն կարող առնել, նոքա հասարակութենէն աւելի վաղուան համար ապահով չեն. վասն զի նոցա բաղդն հասարակութեան բաղդէն աւելի յեղեղուկ է. նոցա համար հոկայաքայլ յառաջագիմութե միջոցն է թնդանօթը, ինչպէս պապականութեան համար երկար ժամանակ յառաջագիմութեան միջոց համարուեցաւ խարուկահանդիսից մարդածախ բոցը:

Եթէ լոկ իմացականութեան, մարդոյ այս երկրաւոր մասին զարգացմամբ ըսենք, թէ կը յառաջագիմէ մարդկութիւնը, շատ կը սխալինք. վասն զի առանց սրտի կենաց մարդն անասուն մի է. վերցուր մարդէն սիրտը, և զարգացուր նորա իմացականութիւնը որչափ կարելի է, դարձեալ նա վայրենի մի է. առանց սրտի զարգացման, զարգացեալ իմացականութիւնը մարդկութեան համար չարիք մի է: Մտաւոր կենաց զարգացման արգասիք են այսօրուան քաղաքակրթեալ ազգաց

և լուսաւորեալ տէրութեանց վերջին յոյսն եզոյ սոսկալի մահադէններն , գիտութեանց յառաջագիմութե արգասիք ին միլիթոյ , քրոփը և շափոն , որք 70 ի և 71 ի աշխարհաւէր պատերազմին ժամանակ շատ քաղաքներ աւերեցին , միլիթոնաւոր կտրիճ երիտասարդներ լափեցին , շատ հայրեր և մայրեր անգաւակեցին , շատ մատաղ մանկիկներ որբացուցին և շատ հարսներ այրիացուցին : Միթէ այս է մարդոյ յառաջագիմութիւնը — ո՛չ , ո՛չ , եթէ մարդոյ կեանքը լոկ նիւթական և կամ մը տաւոր լինէր , այս շատ իսկ է . բայց մարդը ունի բարոյական , կամ սրտի կեանք . կայ 'ի մարդն աստուածեղէն մաս մը , կայ սիրտ մը , որոյ սնունդն է սիրել զԱստուած . կայ մէկ խօսքով ազատ , սուրբ և անմահ հոգի մը , ուստի պէտք է մարդոյ յառաջագիմութիւնը աւերի բարձր բաներու մէջ փնտուել :

Առանց սրտի կենաց սննդեան եթէ միայն մտաւոր կենաց զարգացմամբ գո՛հ լինիմք և ասով մարդկութեան յառաջագիմութիւնը սահմանափակեմք , այն ատեն մարդը փոխանակ իւր վսեմ նպատակին դիմելու , փոխանակ իւր աստուածեղէն բարձրութեան հասնելու , դէպ յերկիր կը խօնարհի , կ'ըլլայ գետնաքարշ , կը սիրէ գերկիր , կը մահանայ բարոյական կեանքը . և իւր սիրտը , որ Աստուծոյ միայն արժանաւոր նուէր է , կ'ըլլայ ինքնին մաշող և սպառող հարստութեանց , սին ու ոսին պերճութեանց և խաբուսիկ հաճոյից զոհ :

Ուրեմն մարդոյ մտաւոր կենաց , սահմանափակ իմացականութեան արգիւնք եղող ո՛չ արուեստագիտութիւնը , ո՛չ գիտութիւնը , ո՛չ մեքենաներն և ո՛չ ահաւոր զէնքերն կարող են ազդ մի երջանկացնել . թէ և կը խոստովանիմք , որ այս ամենը օգտակար են իւրենց տեղն և պէտք է ազգի մը , ժողովրդեան մը հայր լինելու կոչումն ընդունող մարդիկ զատուիք տարածելու և բողմացնելու հոգ տանին : Այս խոստովանիմք , որ արուեստագիտութիւնը մարդկութեան նիւթական կենաց պահպանութեան միջոց մի է . գիտութիւնը երկրի երեսէն և ընթերքէն արուեստից նիւթ պատրաստելու կը ծառայէ . կը խոստովանիմք , որ մեքենաներն կարեւոր են , որպէս զի մարդը սակաւ ինչ հանգչի և վայելէ , զէնքերն պէտք են ընկերութեան իրաւունքներն և պարտքերն սուրբ և անարատ պահպանելու , հասարակութեան խաղաղութեան հսկելու եւ հայրենեաց ազատութեան և անկախութեան պաշտպան կալու համար . թէ և այդ նուիրական պաշտօնն ունեցող զէնքերն շատ անգամ դաւաճան եղբարց ձեռքը անարգ գործի մը կ'ըլլան իրենց հարազատին արիւնք խմելու , իրենց հարազատին պատիւն եւ իրաւունքը սրբապղծելու , որոյ չարաղէտ օրինակը երեք տարի առաջ Փարիզի Գոֆֆաներն տուին , որոց յիշատակը երեք տարի անցնելէ յետոյ դեռ եւս զաշխարհ կ'ահաբեկէ . վրան զի տակաւին նոցա հրկիզած հոյակապ շէնքերն կը ծխան , տակաւին նոցա գործած աւերմունքներն կան եւ մնան : Սոցա օրինակին կը հետևի այսօր Սպանիա . ո՞ գիտէ քանի հազար հոգիներու սիրտը այս ժամու՝ Սպանիոյ մէջ եղբայրասպան թնդանիթի ձայնիւ կը տալանապի : Եթէ լաւ մտիկ ընեմք , թնդանիթի ռումբերուն տակ ջախջախուած մօր մը վերջին սրտառուչ հառաչանքներն մեր ականջին հետ որսին եւս պիտի բաղխեն . միթէ այս է մարդկութեան յառաջագիմութիւնը . քաւ լիցի , վրան զի այս ամենուն մէջ չեմք տեսներ բարոյական կեանք ,

չեմք տեաներ օրտի կեանք , արտի կե-
նաց նորագութիւնք եղբայրսիրութեան
և մօրգասիրութեան մէջ է . հետեւ
ւարար այս օրինակ յառաջագիծու-
թիւնք սոսկ պատուհաս մի է :

Ուրեմն սէր է և ինչ բանի մէջ
ճշմարիտ յառաջագիծութիւնք և նո-
րա արդիւնք եղող երջանկութիւնք ,
որո մարդը ստեղծագործութենէ ՚ի
վեր անընդհատ եւ անխոնջ կ'որոնէ
աշխարհի մէջ և չը կրնար գտնել եւ
վայելել : Արժար կ'ուսուցանէ մեզ , որ
Աստուած երջանկութիւնք երկնից մէջ
դրած է : Արդ՝ քանի որ ճշմարիտ յա-
ռաջագիծութեան պտուղ եղող երջան-
կութիւնք մարդկային հանձարով եւ
զած ոչ այս և ոչ այն հիասքանչ գիւ-
տերուն մէջ է , այլ միմիայն երկնից
մէջ , ըսել է մարդոյ յառաջագիծու-
թեան սահմանք երկնքն է . ուստի
պէտք է այնչափ յառաջագիծէ , որ կա-
րողանայ երկնքը ելլել : Երկնքը ելլելու
համար բաւական չէ մտաւոր կենաց
նորագում , բաւական չէ միայն իմու-
ցականութեան զարգացում , չեն բա-
ւական ոչ արուեստագիտութիւնք ,
ոչ մեքենաներն և ոչ մահարայր զեն-
քերն , մանաւանդ թէ՛ ինչպէս տե-
սանք , ասոնք զմարդ զէպ յերկիր կը
խոնարհեն , փոխանակ երջանիկ ժողո-
վըրդեան մը , անհանդարտ ամբօխ մի
կը կոչուցանեն , ամբօխ մի անսանձ
իւր կրկն մէջ , անհարազատ՝ իւր գոր-
ծոյ մէջ եւ խում իւր յարարերու-
թեանց մէջ , հետեււարար անտեղեակ
եւ անգիտակ իւր վնաս կոչման . մէկ
խօսքով ամբօխ մի , որ զաղիր որդան
մը նման երկրաքարչ կը տառապի :
Պետք է զմարդ բարձրացնել նարա
բարոյական կեանքը սնուցանելով , նա-
րա հոգին , այն աստուածեղէն էութե-
թիւնք զարգացնելով , վասն զի մար-
դոյ իսկական արժանաւորութիւնք , յո-

րութիւնք և կեանքը հոգւոյն մէջ է .
հոգին կ'ոստումածայնէ զմարդ , իսկ
կիրքերը կրնի թայնեն և կը նուառ
տայնեն : Ուրեմն տաանց բարոյական
կենաց , տաանց հոգւոյ զարգացման
չը կոչ մարդկութեան համար ճշմարիտ
յառաջագիծութիւն :

Հոգւոյ զարգացումը ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ
ԳԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԵԱՄԲ կը լինի , որ է
լեցնել մարդոյ թէ՛ միտքը և թէ՛ սիր-
տը բարեօք և առաքինութեան սիրգ-
բունքներով . ծանօթացնել մարդոյն
ինչպէս իւր իրաւունքներն , նոյնպէս
իւր պարտքերն , որ առ անձն իւր ,
առ ընտանիս , առ հայրենիս , առ բո-
վանդակ մարդկութիւնն և առ Աստ-
ուած . ուսուցանել նմա սիրել զոն-
կերն եւ զԱստուած . եւ անհա այն
ժամանակ միայն մարդը կը յառաջա-
գիծէ , կը բարձրանայ և երջանիկ կը
լինի : Ուրեմն յառաջագիծ է այն տղ-
գը , կամ ժողովուրդը , որ առաքինու-
թեամբ ճօխացած և բարեպաշտօն է ,
իսկ ընդհակառակն ապէս է և թրչ-
ուառ այն ազգը , որ թէ և ունի նիւ-
թական հարստութիւն և զօրութիւն ,
բայց չէ բարեպաշտօն և չունի առա-
քինութիւն :

Այս՝ պատմական ամենամեծ ճրչ
մարտութիւն մի է , որոյ գեղեցիկ ա-
պացոյց կարելի է համարիլ Հռովմեա-
կան ընդարձակածաւաղ պէտու թիւնք ,
որ հեթանոտական դարուց ամենէն հը-
զօր , բարդաւաճ և քաղաքակրթեալ
կոյտերութիւնն էր և որ հեթանոս
աւենէն սրմնապի ժողովուրդն ունէր
իւր իշխանութեան տակ : Հռովմ թէ
և նախնեաց ծանօթ աշխարհի մեծ մու-
սին կը տիրէր , թէ և հարուստ էր և
հզօր , թէ և քաղաքակրթեալ էր եւ
ունէր շատ փիլիսոփայ զաւակներ
բայց չէր թափաւոր—ժողովուրդ , վա-
սըն զի չէր բարեպաշտօն և չունէր

տութիւնութիւն : Կայտէրք Հռովմայ
մեղօք և անօրէնութեամբ կը բարձ-
րանային 'ի դահ կայսերական . ժողո-
վուրդն խողի նման բարուց ապակա-
նութեան մէջ կը թաւալէր . նորա հա-
մար ընդդէմ բնութեան գործուած
յոժ և անարդ գործերն առաքինութի
համարուած էին . մէկ խօսքով ուրա-
խութի և զուարճութի էին այս ապակա-
նեղ ժողովրդեան ինչպէս Օգոստոսի հօր
և որդւոյ զիրար սպաննելու հրամանը ,
նոյնպէս Ներսնի մայրապանութիւնը :
Այստի սպտականութեանց մէջ չեմք
կարող տեսլ , որ Հռովմ յառաջագէմ
էր , երջանիկ էր եւ ունէր հանգիստ
սիրտ մը . վասն զի սիրան հանգեցը-
նող ու մարդը բարձրացնող ամեն բան
երկինքէն կը գայ : Հռովմ չունեցաւ
երկինքէն բան մի բաց 'ի իւր կործա-
նումէն . վասն զի Աստուած ինքն ա-
ռաջնորդեց Եւրոպիոյ խորերէն բար-
բարոսաց , որք գալով յօշոտեցին այս
կայսերութիւնը և իրեն հետ իւր ա-
ղականութիւններն ջնջեցին :

Ինչպէս այս ապացոյցէն կը տեսնը-
ւի , բարեպաշտօն կեանքը , որ բարձ-
րահան կենաց զարգացման արդիւնք
է , ժողովրդեան մը ոչ միայն յառաջա-
դիմութեան , այլ և գոյութեան պահ-
պանութեան գլխաւոր միջոց մի է :
Բարոյական կեանքը բարոյական դաս-
տիարակութեամբ կը զարգանայ , որ
պարտուց և իրաւանց փրկարար և եր-
ջանկառիմ սկզբանց վերայ հիմնուած է :
Այն աղբիւն , կամ ժողովրդեան մէջ
երբ պարտք և իրաւունք հաւասար
տեղ բռնեն , այն աղբն յառաջագէմ
և երջանիկ կ'ըլլայ , ուստի երբ այսպէս
բոլոր աղբիւն , համայն տէրութիւննե-
րն և պետութիւնք բարոյական դաս-
տիարակութեան ծաւալմամբ ճանա-
չեն պարտք և իրաւունք արդեամբ և
ոչ օգտաբախ խօսքերով , այն ժամանակ

մեր այսօրուան տեսած ամեն աղբա-
նէրն , ամեն չարիքներն կը բարձուին
աշխարհիս երեսէն , այն ժամանակ տգ-
գաժինը և եղբայրսպան պատերազ-
մներն կը վերջանան . թեղանօթի ար-
հաւրալից ձայնը կը լսէ , « Զուլեային
սուսերք 'ի խորս եւ սուինք 'ի ժան-
գաղս և ոչ առնուցու ազգ յազգի վե-
րայ սուր և ոչ եւս ուսանիցին տալ
պատերազմ » : Երբ բարոյական դաս-
տիարակութեամբ պարտուց և իրա-
ւանց սկզբունքներն , որոց վերայ հիմ-
նուած է ամբողջ մարդկային բնկերտ-
կանութիւնը , աղգաց կենաց և սրտին
մէջ խոր արմատանան , այն ժամանակ
այսօրուան կեղծ քաղաքականութեան
խարխուլ շէնքը , որ յամենայն հողմոց
կը շարժի , կ'անկանի . կը բացուի ան-
սւանական լուսաւորութեան եւ յա-
ռաջագիմութեան քաղի , կը քաշուին մի
կողմ աշխարհի թէւարսնի բեմէն սուտ
օրէնսդիրներն , կը թափաւորէ ճշմա-
րիտ քաղաքականութիւնը , որ սիրոյ
օրէնքն ունի իրեն գահակից . ճշմա-
րիտ լուսաւորութեամբ լուսաւորուե-
լով ժողովուրդներն՝ իրենց սիրտը և
միտքը պարաւանդող նախապաշարու-
մներն կը փարատին , նման այն միւգին ,
որ երբ ստիպա ինչ միջոցորտը արե-
գակէն կը տալնայ , խոլոյն կ'անհետի .
կրօնական խտրութիւններն կը պակա-
սին , որով այսօր շատ անուանական
Քրիստոնեայ աղգեր իրենց կեանքով ,
իրենց գործքերով զՔրիստոս և նորա
փրկարար Աւետարանը հեթանոսաց
առջեւ նշաւակ կ'առնեն . կը վերջա-
նայ այն մոլեկոծութիւնը , որ Քրիս-
տոսի անունով զՔրիստոս կը հալածէ .
Աւետարանի անունով իւր վառուած
երեւակոյցութեան կը հետեւի , և կը
ջանայ աւելի նորա ուսմունքէն յա-
ռաջ երթալ , եղբայրսիրութեան եւ
մարդասիրութեան սուրբ անուամբն

սորդ յազգի վերայ և թագաւորութի
ի թագաւորութեան վերայ կը յարու
ցանէ , կը ձգտի ուրիշ եկեղեցեաց ան
կախութիւնը և ազատութիւնը նուա
ճել : Համառօտ ասենք , երբ բարոյա
կան դաստիարակութիւնը ընդհանրա
նայ և զարգանայ , այն ժամանակ ազ
գերն ճշմարտապէս կը յառաջագիմեն
և թագաւոր-ժողովուրդ կ'ըլլան :

Քանի որ բարոյական դաստիարա
կութեան օգուտներն այոջափ շատ են
եւ անհամեմատելի , սակաւ ինչ նկա
տողութեան առնեմք և տեսնեմք , թէ
մեր Ազգին մէջ որչափ կարեւորու
թիւն և նշանակութիւն ստացած է :
Այսպիսի նկատողութեան մի համար
առ հասարակ ժողովրդեան կեանքէն
սկսելը ուրիշ պատեհ առթի թողով
տեսնեմք թէ Ազգ . Գորոյաց մէջ որք
Ազգի ապագայի դայեակներն կը հա
մարուին , ինչ տեղ բռնած է բարոյա
կան դաստիարակութիւնը :

Եթէ լոկ համբաւոյն նայեմք , Ազգ .
Գորոյներն լաւ վիճակի մէջ են . այս
մասին ամեն որ մեծ գովեստիւ կը խօ
սի . սակայն պէտք է հետազոտել այս
գովեստներու առարկայն . եթէ ման
կանց և պատանեաց իմացականութիւր
զարգացելու համար եղած ջանքերն
են , զայդ մէք եւս կը խոստովանիմք ,
կը խոստովանիմք , որ մանկանց գլխու վե
րաբերեալ ամենայն ինչ մեծ եռանդով
կ'ուսուցանեն . սակայն այս՝ դպրոցաց
լաւ վիճակ ունենալու ապացոյց մը չէ :
Քերականութեան , աշխարհագրութե
թուաբանութե , պատմութեան , երկ
րաչափութե և այլ ուսմունքներն շատ
կարեւոր են մարդոյ նիւթական և մը
տաւոր կենաց համար , սակայն կայ
ուսում մի , որ բարոյական կենաց հա
մար կարեւորագոյն է , այս իսկ է կրօ
նի ուսումն , որ բարոյական դաստիա
րակութեան ամենամեծ ճիւղն է : Գի

տութիւնք մարդոյ գլխիւ կը լեցնեն .
բայց կրօնի գիտութիւնը սրտին մեծ
բաւականութիւն կը տայ : Կարող
եմք ասել , որ առանց կրօնի ուսման՝
իմացականութեան զարգացման հա
մար եղած ջանքերն ի զուր են և ա
պարդիւն . վասն զի առանց սրտի մը
շակութեան զարգացեալ իմացակա
նութիւնը ոչ միայն մոլութիւններն չը
ջնջեր , այլ առաւել եւս կ'աճեցնէ :
Կրօնի ուսման կարեւորութիւն չքաղ
ող դպրոցներն կարող են քաջ ուս
եալներ հասցնել , բայց ոչ բարի
քաղաքացիներ , մեր Աղբն քաջ ուս
եալներէ աւելի բարի քաղաքացիներ
րու պէտք ունի , որք դժբաղդաբար
կը պակսին :

Այս մեծ պակասութիւնն է պատ
ճառ Ազգ . դպրոցաց տարտամ և իւ
րենց բուն նպատակին ծառայելու ան
կարող վիճակին . վասն զի « Սկիզբն իւ
մաստութեան երկիւղ Տեառն է » :
Մարդոյ կրթութեան , նիւթական եւ
մտաւոր զարգացման հիմը Տիրոջ եր
կիւղը եթէ չը լինի , չ'ուսանիր նա իւր
իրաւանց հետ նա և իւր պարտքերն .
չ'ուսանիր մարդկային ընկերութիւնը
հաստատուն պահող և բարձրացնող
ճշմարիտ սկզբունքներն , չ'ուսանիր սի
րել զԱստուած և զընկերն , սիրել ըն
տանիքը , հայրենիքը և համայն մարդ
կութիւնը : Յաւօք սրտի կ'ասեմք , որ
այսօր մեր դպրոցներէն ելողներն մեծ
մասամբ դաստիարակութեան այս է
ական տարբերներէն զուրկ են . վասն
զի տակաւին մեր մէջ բարոյական դաս
տիարակութեան յարգը եւ անհրա
ժեշտ կարեւորութիւնը զգալի եղած
չեն :

Ընթերցող , թերեւս կարդացած
լինիս դպրոցաց հրատարակեալ շատ
ծրագրեր , անշուշտ գիտած ես , թէ՝
նոցա մէջ ինչ աստիճանի կարեւորու

Թիւն տրուած է որտի մշակութեան , հոգւոյ զարգացման վերաբերեալ ուսմանց , ինչ ստորին տեղ բռնած է ծըրադրերուն մէջ կրօնի ուսումը , որ երկար դարերէ 'ի վեր Հայ-Ազգը պահպանելու զօրաւոր և գլխաւոր միջոց մի եղած է , որ Հայ-Ազգի գլխաւոր սընունդն եղած է և պէտք է լինի : Երբ կրթութեան մը հիմունքը կրօնի ուսումը չէ , այն կրթութիւնը փոխանակ չինելու կը քանդէ և կ'աւերէ , փոխանակ բուժելու կը խոցէ : Եթէ կ'ուզես , խօսէ կրօնի վերայ այդպիսի կրթութիւն առնողներուն հետ , կը ծաղրեն զքեզ , նոքա իրենց հօր բարեպաշտութիւնը կ'արհամարհեն , իւրեանց մօր կրօնասիրութիւնը խորին ագիտութիւն կը համարին . նախնեաց սիրտի արարքը , որ վասն կրօնի ազատութեան , իբր յիմարութիւն կը քարոզեն , Պէտք է համուռութեամբ որ աշխարհիս վերայ առանց կրօնի ուսման չը կայ խաղաղութիւն խղճի և հոգւոյ և չը կայ բաւականութիւն որտի :

Մարդկային ազգի պատմութեան ամեն շրջաններուն մէջ կը գտնեմք մարդիկ , որք տեսան և վայելեցին կրօնի ուսման ուժը և զօրութիւնը , տեսան եւ վայելեցին զայն հիւանդութեան խուցերուն մէջ , գիժին և խաւարչտին բանտերու առանձնութեան մէջ . տեսան և վայելեցին երկաթեայ տանջանոսրանաց վերայ , կամաւոր աքսորանաց մէջ 'ի տաւ և 'ի սոգակէզ աշխարհս , տեսան և վայելեցին անթթութեան և մերկութեան մէջ , երկրի այրերուն և խոռոջներուն մէջ , ամայի կղզիներուն եւ անապատներուն մէջ , մէկ խօսքով տեսան և վայելեցին ուրախութեամբ գողանացեալ թշնամւոյն սրոյն տակ : Այս ամենը կը հաւատեն նմանապէս մեր Ազգ . և Եկեղեցական պատմութիւնքը . սակայն

մեր միշտ անտարբեր եմք և այս դառն անտարբերութիւնն եղած է պատճառ Ազգին կրած և կրելիք աղէտից պատճառ . այս անտարբերութիւնն է պատճառ , որ ամեն ոք փոխանակ ընդհանրութեան շահը , օգուտը և բարին խորհելու , իւր անձը միայն կը մտածէ և այս առթիւ ամեն բան իւր անձնասիրութեան կը զոհէ . այս է պատճառ , որ Հայ-ժողովրդեան համար ընդհանրապէս նախադաշարումներն կրօնի տեղ բռնած են եւ շատ գիտնական համարուածներու համար առասպելներն կրօնական մեծ ճշմարտութիւններ համարուած :

Անշուշտ այս ցաւալի վիճակն ամեն խորհողներու համար զգալի եղած է . պէտք է դարման տանիլ , պէտք է աղքատութեան ապաւայն փրկել և այս մասին բարոյական դաստիարակութիւն հաւատար ընթացեալ դպրոցաց մէջ և մայրականին հետ , եթէ առաջ չեմք կարող անցնել . պէտք է կրօնի ուսումն ծաւալելու ջանալ ոչ միայն մատաղ սերունդի մէջ , այլ նոյն իսկ բոլոր ժողովրդին մէջ . պէտք է զայն ոչ միայն դպրոցական ուսումն , այլ իւրաքանչիւր ընտանեաց մէջ ամենամեծ ուսումն առնել . վերջապէս պէտք է ժողովրդեան բարոյական կեանքը զարգացնել կրօնասիրութեամբ եւ բարեպաշտութեամբ , առանց սրոյ ժողովրդեան մը համար չը կայ ճշմարիտ յառաջագիծութիւն և երջանկութիւն վասն զի « Ամենէն կրթեալ ժողովուրդը » , եթէ ամենէն բարեպաշտօնը չէ , չէ կարող թագաւոր — ժողովուրդը լըլ » :